

УДК [3.071:37(=411.16)](477.82)

Рудницька Н.В.

(Житомирський державний університет імені І. Франка)

ВПЛИВ ЮДАЇЗМУ НА ОСВІТУ ЄВРЕЇВ ВОЛИНИ У XIX СТ.

У статті розглядається вплив рабинів та цадиків на розвиток освіти в середовищі євреїв, що мешкали на Волині у XIX ст.

Наприкінці XVIII ст. внаслідок поділів Речі Посполитої значна територія Правобережної України, зокрема землі Волині, опинилися в складі Російської імперії. Волинська губернія виникла в 1797 р. і на її землях окрім корінного населення, українців, мешкало багато євреїв, які масово почали селитися ще з часів Люблінської унії. І якщо на рубежі ХУШ-ХІХ століть євреїв нараховувалось 14 265 душ [1:535], то через 100 років їх вже було 394774 [2:4]. Єврейська громада, безперечно, мала певний вплив на культурні, економічні і соціально-політичні процеси. У 1897 р. євреї склали 13,2 % всього населення Волині, в містах – 50,5 %, в повітах без міст – 10 % [2:5]. В Житомирі проживало 51 % євреїв.

У XIX ст. – на початку ХХ ст. питання впливу юдаїзму на освітні процеси досліджували відомі єврейські просвітники М. Моргуліс, І. Оршанський, С. Дубнов, Т. Ротенберг, Л. Біншток. І. Шульковський. Широкий спектр історії релігійних і суспільно-політичних аспектів життя євреїв на Волині подають автори наукових праць в останнє десятиліття О. Іващенко, Ю. Поліщук, М. Бармак, О. Рафальський, М. Щербак та Н. Щербак.

Надзвичайно важливе місце в житті євреїв Волині мав юдаїзм. Суботні і святкові дні, вільні від важкої праці і турбот, вони присвячували релігійним заняттям з Талмуду і його коментарів. Незважаючи на безрадісне життя, євреї ніколи не падали морально. "Нижчий клас наших єдиновірців, – писав кореспондент газети "Рассвет" у 1860 р., – зміцнюють релігія, віра і глибокі переконання" [3:2].

На Волині у XIX ст. співіснували два інститути – інститут рабинів, які глибоко вивчали Тору, та інститут цадиків (хасидизм). У єврейській общині рабин виступав в якості релігійного функціонера і експерта у справах Галахи, а цадик був пастирем.

Хасидизм, що відрізнявся від ортодоксального юдаїзму екстатичними проявами під час молитв, вносив нове у соціальне буття. Традиційні звичаї та обряди допомагали хасидам в досягненні стану душевної екстази. В світогляді хасидів позитивна поведінка втратила свою магічну функцію як така, що мала наблизити спасіння.

Релігійні обряди, молитви, звичаї мали викликати особисте релігійне піднесення у єврея, метою яких було – єднання з Богом.

Поява і розповсюдження хасидизму, так звана релігійна революція, вплинули на світогляд євреїв Волині та на їх громадські інститути.

Швидко розповсюдився хасидизм раббі Ізраеля Баал-Шем-Тов (скорочено Бешт) – "той, хто має добре ім'я". Хасидизм означав віддане благочестя, потяг до спілкування з Богом, старання в служінні йому. Хасидський рух виник як відповідь на важкі проблеми східно-європейського єврейства. Різницю між хасидським розумінням релігії та традиційним і консервативним добре підкреслив раббі Пінхас з Корця: "У нашому поколінні люди не займаються вивченням Тори, як в минулі часи, тому що зараз по всьому світі розповсюджується страх (перед Богом). Зараз залишилося зовсім небагато місць, де її вивчають, і в цих місцях немає страху" [4:379]. До покори і страху перед Богом з особливим старанням закликала російська православна церква.

Ерудиція в сфері Галахи – нормативної частини єврейського релігійного законодавства, яке регламентувало релігійне, сімейне та громадське життя, не була обов'язковою умовою для цадика – хасидського лідера.

Проповідниками хасидизму виступали цадики, авторитет яких для безправного волинського єврея був великим. Хасиди вчили: "Тримайся біля твого цадика..., бо він подібний тому, хто хоче підняти свого ближнього з багна і праху: він сам повинен опуститися в багно і прах, щоб підняти його" ("Кдушат Леві", розділ "Пісня Пісень"), [4:381]. Діяльність цадика для волинського єврея носила суперечливий характер і полягала не тільки в розповсюдженні традиційної гуманітарної єврейської культури, але й у господарському і громадському житті, у справі виховання молоді.

Хасидизм мав негативний вплив на розвиток культурно-освітніх процесів у євреїв Волині. "Значна кількість тутешніх євреїв, – повідомляв житомирський кореспондент газети "Рассвет", – ще віддана жалюгідному хасидизму, який не схиляє ні до чого більшого, крім лінощів і сліпого поклоніння полубогу-цадику. Хасидизм не має діла до того, що відбувається навколо нього; він далекий від всякої думки, що існує якась освіта; він не аналізує ні явищ оточуючого його світу, ні власного свого "я"; він не існує ні для себе, ні для дружини, ні для дітей, а для цадика. Його життя – це подорож від сімейного вогнища до цадика і назад – не дає йому часу опам'ятатися і відриває його від корисної праці. Часто місцеві хасиди запрошують цадиків до себе, так би мовити, на розвагу, і тоді найчастіше цілими місяцями продовжується буйне гуляння хасидизму. Ось тут хасиди входять у справжню свою сферу: всі кидаються до цадика для того, щоб слухати

мудрі його висловлювання, які за ним не водяться, чи просять пояснення незрозумілих місць у Талмуді і Святому Писанні, навряд чи зрозумілих нерозвинутому розуму цадиків, для того, щоб гарно поїсти, добряче випити на честь цадика і в ім'я Бога. Нижче начальство краю знає про все це, але воно не перешкоджає цадикам, які з ним діляться своїми прибутками" [3:2].

Скрізь кількість проповідників-цадиків зростала, зростав і вплив їх на єврейські громади. Не обмежені місцем проживання, вони подорожували, агітуючи для себе тисячі прихильників і вимагаючи величезні суми грошей у темного народу.

У прихильників хасидизму домінувала думка, що загальна освіта, світські знання – це порушення єврейської традиції, зрада юдаїзму і моральним цінностям єврейського народу. Згідно з вченням цадиків єврей не повинен освідчуватися, якщо хоче брати участь у буденному житті, не повинен працювати, а жити якимось споглядальним життям, не повинен визнавати над собою ніякої влади, крім влади цадика, який знає всі його думки і керує його долею.

Поки відбувалася жорстка боротьба між прихильниками хасидизму та рабіністами, серед єврейства з'явилася нова духовна течія, якій був ворожий і ортодоксальний рабінізм, і хасидизм. Мета її полягала у тому, щоб знайти місце євреям у загальноєвропейській культурі, не відмовившись від основних принципів юдаїзму. Цей рух називався "мендельсонівським" за іменем берлінського філософа М. Мендельсона (1729-1786 рр.) – засновника руху єврейської просвіти. Освічені прогресивні єврейські діячі вважали, що для відродження єврейської нації необхідна загальна освіта, що шлях до оновлення лежить через загальноосвітню школу, яка з успіхом може протидіяти шкідливому розвиткові хасидизму. Відомий діяч Гаскалі – єврейського просвітництва Л. Біншток писав: "Талмуд не має ніякого шкідливого впливу на громадський побут євреїв..., пропагує працю, повагу до влади і батьківщини" [5:44].

Впроваджуючи систему освіти в єврейських громадах, державні та громадські діячі Російської імперії не брали до уваги, що вони мали свою мову ідиш, якою користувалися в побуті, книжну мову іврит, свою систему освіти, самоуправління, вікову відчуженість від іновірців, прихильність традиціям і общинним авторитетам, свій самобутній уклад життя, а головне морально-етичні погляди, які формував юдаїзм.

Указом від 9 листопада 1802 р. був утворений "Єврейський комітет" на чолі зі Сперанським, який розглянув проект реформи єврейської освіти Г. Державіна. У засіданнях комітету взяли участь відомі єврейські громадські діячі. Результатом діяльності комітету стало

прийняття першого законодавчого акту Росії стосовно євреїв "Положення про євреїв 1804 р.". Воно дозволяло їм навчатися в усіх початкових училищах, гімназіях і університетах. Положення застерігало: якщо євреї не використають це право, то будуть засновані за їх рахунок особливі єврейські школи з викладанням однією з мов – російською, німецькою чи польською.

У 1810 р. в Росії для вирішення єврейських справ, зокрема освітніх, було утворено Головне управління духовних справ іноземних віросповідань, яке проіснувало до 1817 р., коли увійшло в структуру Міністерства народної освіти, а у 1832 р. в склад Міністерства внутрішніх справ імперії на правах департаменту. При департаменті з 1848 р. працювала особлива рабинська комісія для розгляду справ, які стосувалися правил і обрядів єврейської віри. Починаючи з 1856 р. в департаменті була введена посада "вченого єврея", там знаходилися також єврейський архів і бібліотека. "Вчений єврей" повинен був здійснювати нагляд за єврейськими навчальними закладами, виконувати різні доручення та давати пояснення з єврейських предметів, які вимагали знання юдаїзму. На цю посаду призначались євреї з вищою або середньою освітою. У Волинській губернії функції "вченого єврея" виконували рабини. За Положенням 1835 р. місцевий рабин вважався головним керівником всіх шкіл і синагог. "Вихрестів" на цю посаду не приймали. Із кількості законодавчих документів про євреїв, виданих у Росії протягом 1649 – 1881 рр., половина, а це біля 600 одиниць, відносяться до правління Миколи I. Вони в переважній більшості мали релігійне забарвлення.

Діти євреїв обох статей могли навчатися в усіх закладах державних і приватних, студенти-євреї, з дозволу міністерства, утримувалися за державні кошти. Ті, які отримали ступінь студента, кандидата, магістра, художника, могли просити особистого почесного громадянства, а ті, які отримали ступінь доктора – спадкового, причому, маючи ступінь доктора, вони могли працювати на навчальній і громадській службі.

У другій половині XIX ст. ортодоксальний рабинізм і хасидизм вступили у непримиренну боротьбу з представниками "Маскілим" - послідовниками Мендельсонівського культурно-просвітницького руху на Волині – прихильниками і активними діячами Гаскалі, вони перешкождали впровадженню освітніх реформ.

Соціально-економічні, суспільно-політичні та правові умови проживання євреїв на Волині були надзвичайно важкими, але щодо грамотності – вони стали однією з найосвіченіших національних меншин. Хоч все фінансування освітніх програм уряд Росії здійснював

за рахунок коштів свічкового і коробкового податків, які збирали з самих же євреїв.

На Волині, як і на всій території багатонаціональної держави, євреї до 40-х років XIX ст. отримували в більшості традиційну національно-релігійну освіту в хедерах, талмуд-торах, молитовних школах та ієшиботах. Аналіз документів і матеріалів свідчить, що саме завдяки їм єврейський народ зберіг свої релігійні вірування, особливості національного побуту, звичаї, національне мистецтво. В них було збережене специфічне єврейське відношення до світу, а також формувалась у молоді єврейська ідентифікація.

Незважаючи на те, що хедерна освіта була недосконалою, вчителі в більшості використовували примітивні методи та прийоми навчання, їх освітній рівень був низьким, але нею була охоплена більшість євреїв Волині. Громадські талмуд-тори забезпечували початковою освітою дітей з найбідніших прошарків населення. Молитовні школи допомагали підліткам у глибшому освоєнні основ юдаїзму та морально-етичних норм єврейської спільноти, забезпечували безкоштовною літературою. Суботні школи сприяли розповсюдженню початкової освіти серед малозабезпеченої робітничої молоді. Ієшиботи виконували важливу функцію навчання та виховання духовних наставників для єврейських общин-рабинів, готували високоосвічених рабинів.

На Волині було започатковано середню освіту для євреїв. Рабинське училище в Житомирі (1847-1873 рр.) було єдиним на території України і другим в Росії. Училище, яке було відкрите урядом з метою формування кадрів учителів для єврейських училищ та виховання законослухняних рабинів, стало насправді центром єврейського просвітництва для всього Південно-Західного краю імперії, методичним центром для надання допомоги єврейським навчальним закладам. Викладачі та випускники училища активно сприяли реформуванню шкільної освіти, поширенню прогресивних методик навчання, впроваджували передовий педагогічний досвід, ретельно оберігали національні традиції, боролися за чистоту івриту та розвивали розмовну мову – ідиш, збагачували культуру краю перекладами наукових та літературних праць з інших мов, писали поетичні, прозові твори та дослідницькі статті, складали підручники та навчальні посібники.

Збільшення кількості єврейських навчальних закладів та зростання вимог до навчально-виховного процесу поставили перед державними органами проблему кваліфікованих викладачів. Це завдання було покладене на Житомирський єврейський вчительський інститут (1873-1885 рр.). Добру славу полишили після себе на педагогічній ниві його

викладачі та випускники, які зробили вагомий внесок у розвиток культури євреїв Волині. Вони своєю плідною діяльністю довели, що неможливо перетворити єврейський народ у законослухняну русифіковану меншину, асимілювати його до повного знищення духовно-національних і культурних традицій. Хоч потрібно зазначити, що більшість членів педагогічного колективу інституту, його адміністрація основне своє завдання бачили в кваліфікованій організації навчального процесу, а не в релігійному вихованні учнів. Наприкінці XIX ст. єврейські навчальні заклади отримали вчителів з ґрунтовною фаховою підготовкою, які плідно працювали на всій території України, навчаючи і виховуючи єврейську молодь.

Згідно з переписом 1897 р. у Волинській губернії серед євреїв навчальною і виховною діяльністю займалося 3117 чоловіків і 94 жінки, професійно в науці, літературі і мистецтві працювало 93 чоловіки і 12 жінок, в юриспруденції – 82 особи, в лікувальних та санітарних установах – 468 осіб [2:90-111].

Незважаючи на жорстку боротьбу ортодоксального юдаїзму і хасидизму з представниками Гаскали, прогресивними громадськими діячами єврейства Волині, в губернії вирости покоління освідчених рабиністів, сформувався значний прошарок інтелігенції.

Завдяки розвитку освіти ціла плеяда визначних представників єврейської культури Волині збагатила європейську та світову науку. Значний внесок у дослідження єврейської та світової історії зробили А. Епштейн, С. Манделькерн, в світову етнографію – Л. Штернберг і Н. Богомаз, хімію – М. Усанович, відомими письменниками та поетами стали М. Фейерберг, Х. Б'ялик, І. Кіпніс, М. Варшавський, Б. Фербер, Я. Трахтман, С. Цинберг та інші.

Багатонаціональна Волинь стала батьківщиною для сотень тисяч євреїв та представників інших національностей, де інтеграція відбувалася на побутовому, моральному та інтелектуальному рівнях. Навчання не тільки у загальних, але і у єврейських, польських, німецьких та інших навчальних закладах не заважало молоді зростати, працювати, перетворюючи міста і містечка Волині на розвинені у культурному відношенні центри ремесла і торгівлі.

Список використаних джерел та літератури

1. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем (в 16 т.) – т. 3 . Спб., 1908 – 1913.
2. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г., т.8, Вольнская губерния – Спб., 1904. – 250 с.
3. Рассвет. – 1860. - № 14.

4. Эттингер Ш. Хасидизм – действительность и идеалы. Социальная жизнь и социальные ценности еврейского народа. – Иерусалим: Ам Овед и Библиотека – Алия, 1977.
5. Биншток Л. Вопрос о еврейских училищах // Еврейский вопрос. – Спб., 1866.

N.W. Rudnicka. Wpływ judaizmu na oświatę żydowską na Wołyniu w XIX w.

W artykule rozpatrywany jest wpływ rabinów na rozwój oświaty Żydów, którzy mieszkali na Wołyniu w XIX wieku.

N.V. Rudnytska. Judaism Influence on the Jews' Education in Volyn of XIX Century.

The paper focuses on the rabbis and tsadyks' influences on the development of education in Jewish environment of XIX century in Volyn.